

Povijesno-etnografski presjek običaja barabana u negdašnjem obredu jutrenje Velikog tjedna u kontekstu njihova mogućeg oživljavanja u suvremenoj kulturi i liturgijskoj praksi

Dragan Nimac, Zagreb
dragan.nimac@libero.it

UDK: 398.33:264.041.5
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 5. svibnja 2010.
Prihvaćeno: 10. srpnja 2010.

Autor članka je obradio do sada znanstveno tek marginalno istražen običaj barabana, te njegovu povezanost s kršćanskom molitvom jutrenje u Vazmenom trodnevlju, koji su se prakticirali u hrvatskim krajevima do početka 1970-tih. Brojni etnografski zapisi i svjedočanstva kazivača pokazali su da običaj ima bogatu terminološku i etimološku pozadinu, kao i višeznačno tumačenje pojedinih termina. Obred se sastojao od pjevanja psalama, gašenja svijeća i stvaranja buke, tj. barabana, a ta obredna pojedinost bila je propisana i u liturgijskim knjigama. Obred je, uz primat duhovno-vjerskih elemenata, na dramaturški način uprizorivao Isusovu smrtnu agoniju, a možda je bio i više nesvjesni prosvjed protiv zla i društvenih nepravdi. Socijalno-kulturološke i političke promjene utjecale su na praksu slavljenja obreda, što je vidljivo i u razlikama između hrvatskoga sjevera i juga. Sam običaj šibanja i stvaranja buke, tj. baraban, tijekom svoje višestoljetne povijesti gubio je na svojoj originalnosti i autentičnom značenju, a ukinut je liturgijskom reformom Velikog tjedna početkom i sredinom 1950-ih, te reformama II. Vatikanskog koncila. Autor, služeći se stranim i domaćim izvorima, ima za cilj pomoću povijesnih, etnoloških i liturgijskih zapisa, te sjećanja starijih iz sjevernodalmatinskih krajeva, znanstveno opisati i kritički protumačiti praksu i povezanost obreda jutrenje u Vazmenom trodnevlju i običaja barabana. Rad može koristiti i svima onima koji žele iscrpnije istraživati ili pokušaju oživjeti taj običaj na lokalnoj razini.

Ključne riječi: baraban, jutrenja, Vazmeno trodnevlje, pjevanje psalama, gašenje svijeća, šibanje.

Uvod

U Hrvatskoj i u svijetu se zadnjih desetljeća pojavljuje trend revitalizacije narodnih običaja, pa i onih koji su povezani s liturgijom, što ukazuje na činjenicu da se kulturna svijest i identitet nekog naroda, kraja ili mjesta sve više prepoznaje i kroz njegovanje tradicije. Takvi pozitivni pristupi tradiciji pridonose proučavanju i očuvanju hrvatskih narodnih običaja i kulturne baštine. Revitalizacija tradicije također može imati i negativne učinke, kada se neki običaji (npr. neka pjevanja ili narodne nošnje), zbog nedovoljnog poznavanja njihove izvornosti, krivo prenose, upriličuju ili previše moderniziraju, što uvelike umanjuje njihovu prvotnu originalnost te kao takvi teško mogu biti dostojni prenositelji tradicije. Takve negativne strane revitalizacije mogu se odnositi i na običaj *barabana*, koji je bio vezan za katoličku proslavu *jutrenje*¹ u Velikom tjednu. Iako je riječ o fenomenu koji je bio zajednički svim katoličkim sredinama, ovdje nas najviše zanimaju neke specifičnosti koje je imao u različitim hrvatskim krajevima što utvrđujemo, prvenstveno, na temelju još sačuvanih živih sjećanja. U Zatonu kod Šibenika, gdje se običaj redovito prakticirao do Drugoga vatikanskog koncila (1960-tih), čuo sam izjave svjedoka: »Kako se ne bismo sjećali toga običaja! Pjevale su se lamentacije proroka Jeremije, a na kraju bi se šibalo. Mi bismo to obnovili, ali se ne sjećamo svih detalja.« Upravo su takve nedoumice i nedostatak kvalitetne povijesne, etnološke i teološke analize *barabana* povod da se istraži što taj običaj zapravo predstavlja, koja je njegova povezanost s *jutrenjom*, kako se i kada slavio, te na koji se način možda može danas oživjeti u liturgiji i suvremenoj kulturi.

1. Terminologija

Diljem Europe u srednjem vijeku u dramaturškom prikazivanju kršćanskih sadržaja bili su uključeni mnogi folklorni elementi koji su postupno postajali sastavni dijelovi liturgijskih slavlja, kao što je to slučaj kod obreda Velikog tjedna, npr. običaja *barabana*. Taj se običaj, do liturgijskih reformi početkom i sredinom 1950-ih i nakon Drugoga vatikanskog koncila (1960-tih), kao sastavni dio *jutrenje* odvijao na kraju te molitve, a podrazumijevao je stva-

¹ Pojam *jutrenja* (imenica ž. roda, u smislu *jutrenja* služba) odnosi se u ovom radu na *službu čitanja* (*officium lectionum*) u Časoslovu katoličke liturgije, nakon liturgijske reforme Velikog tjedna sredinom 1950-ih, na nekadašnju *noćnicu* (*officium nocturnum*), i razlikuje se od sličnih termina koji se upotrebljavaju u pravoslavnoj liturgiji za označavanje jutarnjih molitava (*jutrenje*), kao i od *jutarnje* u sadašnjem Časoslovu. Pojam se, dakle, koristio u liturgijskim knjigama na hrvatskom jeziku prije II. Vatikanskog koncila i označavao je prvenstveno *noćnice*, a često je uključivao i *pohvale* (*laudes*). Tako je postojala *Jutrenja na Božić*, *Jutrenja u Velikom tjednu*, *Jutrenja na Uskrs*... Običaj *barabana* uvijek je bio vezan za *službu čitanja*, tj. *noćnicu*. Kratki povijesni presjek razvoja molitve Časoslova daje se i u ovom radu.

ranje buke udaranjem, šibanjem po klupama i podu, te upotrebom drvenih instrumenata.

O takvome običaju postoje povijesne i etnografske studije u Italiji i Njemačkoj,² dok kod nas, koliko mi je poznato, uz literarne i etnografske izvore, te svjedočanstva samih sudionika, postoji samo jedan znanstveni doprinos etnologinje Jasne Čapo Žmegač pod naslovom »Šibanje u Velikom tjednu«.³ Autorica se više usredotočila na čin šibanja i njegovu uporabu u pojedinim krajevima. Taj običaj opisat ću u širem kontekstu i kritički protumačiti njegovu praksu u povezanosti s obredom *jutrenje* službe.

Potrebno je naglasiti da se u sjevernim dijelovima Hrvatske za običaj više koristio pojam *šibarina*, dok je u južnim dijelovima Hrvatske prevladavao pojam *baraban*, a njega ću i ja koristiti u svom radu. U Italiji je zadnjih desetak godina vidljiv pojačani interes za revitalizaciju obreda, o čemu svjedoče i brojne internetske stranice.⁴ U svojim sam istraživanjima primijetio dosta sličnosti u opisivanju obreda i običaja između hrvatskih i talijanskih izvora. Upravo ta sličnost, kao i stanovita različitost potakle su me da u radu uz hrvatske izvore ponajviše koristim i one talijanske.

S obzirom na terminologiju, u starim hrvatskim liturgijskim knjigama običaj se samo opisno tumačio kao dio obreda *jutrenje*, »bude klapotanje«,⁵ »nastaje za malo lupanje i štropot po crkvi«.⁶ Za razliku od službenih liturgijskih knjiga, pučka terminologija, osobito ona u lokalnim hrvatskim i talijanskim dijalektima, obiluje raznim nazivima. U Dalmaciji susrećemo pojam *baraban*, *šatran* i *taraban*, u Istri se spominje *baraban*, *baticuro* i *baticati*, dok u sjevernoj Hrvatskoj prevladava naziv *šibarine* i *šibarenje*. U Bosni se za običaj koristio i pojam *kucanje*. U Italiji postoji nekoliko pojmova: *terremoto*, *tenebrarum*, *baraban*, *gliù satiérie*, *catràppule*, *scurdàte*, *tremmete*, *bbatte porte*. Često

² Usp. Pietro SIFFRIN, *Settimana Santa*, u: *Enciclopedia Cattolica*, 11, Vaticano, 1950, 448-453; Pietro PERROTTA, *La Settimana Santa a Sessa Aurunca*, Ferrara, Gabriele Corbo Editore, 1986; Giovanni MASCIA, *Le tenebre nel Molise*, Campobasso, Palladino editore, 2001; Astesio CEDA, *Belvedere Marittimo: tradizione e pietà popolare nei riti della Settimana Santa*, Belvedere Marittimo, 1997; R. SCRIBNER, *Ritual and Popular Religion in Catholic Germany at the Time of the Reformation*, *Journal of Ecclesiastical History*, 35 (1984), 47-77; Hans MOSER, *Die Pupermetten. Ein Beitrag zur Geschichte der Karwochenbräuche*, u: *Volk-sbräuche im geschichtlichen Wandel*, München, Deutcher Kunstverlag, 1985, 141-165.

³ Usp. Jasna ČAPO ŽMEGAČ, *Hrvatski uskrsni običaji*, Zagreb, Golden Marketing, 1997, 90-93.

⁴ Usp. <http://www.arcipelagoadriatico.it/speciali/pasqua2004/riti.html> (25.09.2009); <http://www.belvederemarittimo.com/link12.htm> (04.11.2009); <http://www.istrianet.org/istria/customs/spring/quaresima1.htm> (25.09.2009); <http://www.settimanasanta.com/> (30.10.2009); <http://www.sindone.org> (4.11.2009).

⁵ *Oficij Velike nedilje ilirskim jezikom po rimskom misalu i časoslovu*, Zadar, Bratja Batara, 1857, 88.

⁶ Petar VLAŠIĆ, *Obredi Velike Sedmice po novom misalu i brevijaru*, Dubrovnik, Naklada knjižara Jadran, 1921, 196.

su se ti pojmovi koristili i za cijelu molitvu *jutrenje* u Vazmenom trodnevlju, npr. pojam *baraban* na otocima Hvaru, Prviću, Velom Ižu, te u Zatonu kod Šibenika.

Dok su hrvatski nazivi uglavnom dobili nazive po događajima vezanim za trenutke Isusove agonije uslijed smrti (*baraban*, udaranje, šibanje), talijanski pojmovi odražavaju vremensko održavanje običaja (*tennebrarum* = noćnica, služba tame, Scudrate od *oscuritá=tama*) ili reakciju prirode nakon Isusove smrti (*terremoto* = potres, *tremmete* = drhtanje, *bbatte porte* = udaranje po vratima). Dramaturško opisivanje reakcije prirode opisano je i u rukopisu »Officium tenebrarum« iz 1836. godine u mjestu Lukovo Otočko kraj Senja: »Pokrov Carque razpase i sva zemlja ustrepeta (...) Kamenja razpuknicse grobise otvorise i mnoga tilesa Svetih koji spavahu ustase. I sva zemlja ustrepeta i Lupex s krixa vapiase govorechi spomenise od mene Gñe kada dojdes u Kraljestvo tvoje.«⁷

Za sva navedena tumačenja temelje nalazimo u Svetom pismu: »Reče im Pilat: Koga hoćete da vam pustim: Barabu ili Isusa koji se zove Krist... A oni rekoše: Barabu!« (Mt 27,17-21); »I gle, zavjesa se hramska razdrije odozgor dodolje, nadvoje; zemlja se potrese, pećine se raspukoše« (Mt 27,51); »Bijaše već oko šeste ure kad nastatama po svojoj zemlji – sve do ure devete, jer sunce pomrača, a hramska se zavjesa razdrije po sredini« (Lk 23,44-45).

Za kratku ilustraciju dosada rečenoga, analizirat ćemo hrvatske pojmove, da bismo vidjeli sve bogatstvo simbolike koju običaj u sebi sadrži. Osim toga, svako nazivlje obuhvaća svojevrstu teologiju i pučka vjerovanja u kojima se primjećuje teorijska podloga koja je opravdavala to nazivlje.

Baraban. Najrašireniji pojam u našim krajevima, osobito u Dalmaciji. Dobio je ime po razbojniku Barabanu kojeg je Pilat na zahtjev svjetine pustio na slobodu umjesto Isusa (Mk 15,6.15). U prenesenom smislu *baraban* je razbojnik, nitkov, propalica, nevaljalac.⁸ *Baraban* je u Blatu na Korčuli te u Kaštelima drvena naprava kojom se u crkvi umjesto zvonom u tri posljednja dana Velikog tjedna daje znak.⁹ U okolici Trogira običaj su nazivali i *taraban*,¹⁰ a u Novi-

⁷ Vidi u: Alijša PUŽAR, Adriana CAR-MIHEC, Dramatološko-teatrološki aspekti liturgijskih i paraliturgijskih rukopisa iz ostavštine obitelji Malazzi, *Flumensia*, 1 (2007) 35-54, 43.

⁸ Usp. August KOVAČEC (ur.), *Hrvatski opći leksikon*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslava Krlež, 1996, 72.

⁹ Usp. Jerko ŠETKA, *Hrvatska kršćanska terminologija*, Split, Knjižnica Marije, 1976, 37-38; Ivo ŽANIĆ, U Kaštelima šezdesetih, *Vijenac*, 31. ožujka 1994.

¹⁰ Usp. Klara ŠKODA, Marijana DRŽIĆ, Godišnji običaji na otoku Čiovu i u Sigetu, *Etnografska istraživanja i građa*, 3 (1941) 75.

gradu kod Zadra šiba kojom se tukao *baraban* nazivala se šop.¹¹ U Šepurini na otoku Prviću *baraban* je šiba kojom su roditelji tukli djecu.¹²

Šibarine (šibarenje). Naziv dolazi od šibanja koje je obilježavalo sam običaj. Kod nas se najviše susreće u Slavoniji. Šibale su se klupe i pod, a šibanje je bio spomen na bičevanje Isusa, šibanje Židova kao osveta za njihovo šibanje Isusa, šibanje Jude koji je izdao Isusa.¹³

Baticuro. Pojam se koristio u Istri. Dolazi od talijanskih riječi *batti in scuro* (udarci u tami) jer se radnja odvijala u potpunom mraku, dok se buka stvarala udaranjem rukama ili šibama te drvenim instrumentom (*raganelle*).¹⁴

Batićati. Pojam se koristio u Ratkaju u Istri. Od debljih vinovih loza pravio se štap koji je na vrhu morao imati izgled bata (čekića). Njime bi se udaralo po klupama ili ulaznim vratima, odakle i naziv batićati, tj. udarati batom.¹⁵

Šatran. Pojam se susreće u Zatonu kod Šibenika gdje su kazivači naglasili da se običaj »po seljački zove šatran«, no ne znaju protumačiti i zašto se tako zove.¹⁶

Kucanje. U Kreševu u Bosni »tri dana u crkvi ne zvone zvona, te za to ima *kreka* i *klepetalo* od drveta. Tri dana pjevaju se *Lamentacije*, a iza istih djeca u crkvi učine *kucanju* (kucaju-lupaju od pod sa šipkama), a to se narodski tumači, tuku Judu, što izdade Isusa.«¹⁷

Razvidno je da je običaj, osim korištenja različitih pojmova, imao i različita tumačenja: buku, štropot i sl. koji su nastali za vrijeme Isusova uhićenja od strane židovskih vojnika; Judinu izdaju; premlaćivanje i udaranje razbojnika Barabe; reprodukciju Kristova bičevanja i reakciju prirode nakon njegove smrti; osvetu Židovima koji su bičevali Isusa; Isusovo trpljenje udaraca koje je dobio; udarce koje je Isus dobio dok je bio zavezan u prostorijama židovskog Velikog vijeća; galamu prisutnih koji su vikali Pilatu da razapne Isusa. Jednom riječju, sva tumačenja naglašavaju da je riječ o dramaturškom uprizorenju događanja koji su se zbivali prilikom muke i smrti Isusove.

¹¹ Svjedočanstvo Jadrana Anzulovića iz Novigrada koji mi je u prosincu 2009., na moju zamolbu, u pisanom obliku opisao sam običaj i tijek obreda u Velikom tjednu u Novigradu.

¹² Svjedočanstvo Nevena Skroze iz Prvić Šepurine koji mi je u prosincu 2009., na moju zamolbu, u pisanom obliku opisao sam običaj i tijek obreda u Velikom tjednu u Prvić Šepurini.

¹³ Usp. Josip MARKOVIĆ, *Običajnik župe Sikirevci*, Sikirevci, Rimokatolički župni ured Sikirevci, 1986, 57; J. ČAPO ŽMEGAČ, 91; Josip MILIČEVIĆ, Narodni život i običaji na otoku Braču, *Narodna umjetnost*, 11-12 (1975) 450; Adalbert REBIĆ (ur.), *Opći religijski leksikon*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslava Krležu, 2002, 80.

¹⁴ Usp. Pasqua in Istria e Dalmazia, http://istrianet.org/istria/customs/spring/pasqua_istria-dalmazia.htm (14.12.2009); Riti religiosi, <http://www.arcipelagoadriatico.it/speciali/pasqua2004/riti.html> (14.12.2009).

¹⁵ Svjedočanstvo Anđela Vale iz Ratkaja, 30. studenog 2009.

¹⁶ Usp. Dragan NIMAC, *Glagoljaško pučko crkveno pjevanje u Zatonu*, u: Dragan NIMAC i dr. (ur.), *Glagoljaško pučko crkveno pjevanje u Šibenskoj biskupiji: Zaton*, Zagreb, HKU Pjevana baština, 2009, 65.

¹⁷ Augustin KRISTIĆ, *Crkveno-narodni običaji Kreševa*, *Dobri pastir*, 7 (1956) 136.

2. Vrijeme održavanja jutrenje

Već smo naglasili da je običaj usko vezan za svakodnevnu kršćansku molitvu *jutrenje*, zapravo da je njezin sastavni dio tijekom Vazmenog tjedna. Analiza molitve pomoći će nam odgovoriti na neke dvojbe vezane za vremensko održavanje običaja.

Svakodnevna molitva u točno određeno doba dana bila je praksa prvih kršćanskih zajednica koju su one preuzele od židovskih zajednica. Molitva je ubrzo dobila svoju kršćansku formu tzv. molitvu časova te se tijekom prvog tisućljeća molilo u jutarnjim i večernjim satima, ali i o prvom, trećem, šestom i devetom času. Dan se brojio prema dvanaest sati svjetla i to prema grčko-rimskoj podjeli dana, a prema današnjem mjerenju počinjao je u šest sati ujutro, tako da je u 9 sati bila »treća ura«, u 12 »šesta ura«, u 15 »deveta ura«.

Na daljnji razvoj svakodnevne kršćanske molitve utjecale su monaške i redovničke zajednice, koje su uz spomenute časove, uvele i *noćnu molitvu* i *povečerje*. Tako je krajem prvog tisućljeća molitva časova imala slijedeće dijelove: matutina tenebrarum (officium nocturnum, tenebrae, officium tenebrarum, hora matutina, noćnica: noćni molitveni čas, svakodnevno ponoćno molitveno bdijenje, noćna služba, oficijum tame, danas officium lectionis – služba čitanja, *jutrenje*); laudes matutinae (laude: jutarnje pohvale o izlazu sunca, *jutarnja*); horam mediam (prima, tertia, sexta, nona: molitve tijekom dana, srednji čas: *prvi, treći, šesti, deveti čas*); vesperae (večernja molitva o zalazu sunca, *večernja*) i completorium (molitva neposredno pred polazak na spavanje, *povečerje*). Takvo ustrojstvo zadržalo se sve do liturgijskih reformi Velikog tjedna 1951., odnosno 1955., te liturgijskih reforma Drugoga vatikanskog koncila. Za cjelinu ovih molitvenih časova koristilo se više naziva: *liturgija časova*, *crkveni dnevni časovi* (lat. horae canonicae), *brevijar* (lat. breviaria – kratke upute, kasnije zbir svih molitava), *božanski ili crkveni časoslov* (lat. officium – dužnost, služba, jer je ta molitva bila dužnost pojedinaca, kasnije molitva časova), a u novije vrijeme najviše se koristi naziv *liturgija časova* (lat. *liturgia horarum*).¹⁸

Jutrenja (lat. matutina tenebrarum; tal. ufficio delle tenebre, matutini delle tenebre, notturno) se molila u jutarnjim satima dok je još bila tama, obično je to bilo poslije ponoći pa sve do jutarnjih sati, a sadržavala je tri *noćnice* i do 15 psalama, te više svetopisamskih i otačkih tekstova. Nakon spomenutih reformi i Drugoga vatikanskog koncila molitva je i dalje zadržala značaj noćne hvale, ali uglavnom pod nazivom *Služba čitanja* (lat. Officium lectionum), koja sadrži himan, tri psalma i dva čitanja i od tada se može moliti u bilo koji sat dana. Važno je pak istaknuti da se u Vazmenom trodnevlju *jutrenja* razlikovala od

¹⁸ Usp. Adolf ADAM, *Uvod u katoličku liturgiju*, Zadar, Hrvatski institut za liturgijski pastoral, 1993, 261-276; Ivan ŠAŠKO, *Per signa sensibilia. Liturgijski simbolički govor*, Zagreb, Glas Koncila, 2004, 388-395.

svakodnevnih *jutrenja* tijekom godine. Ono je u stvarnosti bilo reprodukcija starog rimskog *Officia* te gotskog misala odakle je preuzet psalam *Smiluj mi se, Bože (Miserrere)*, koji je vezan i za običaj *baraban*.¹⁹

Što se pak tiče dana u Velikom tjednu, treba reći da u pisanim i usmenim izvorima, koje koristim u radu, ne postoji ujednačenost s obzirom na točan termin u kojem su se te *jutrenje* i uz njih vezan običaj *barabana* prakticirali. Prvobitno, oni su se odvijali u Vazmenom trodnevlju, tj. na Veliki četvrtak, Veliki petak i Veliku subotu, no liturgijskim reformama i povijesnim okolnostima slavlje se zadnjih stoljeća prakticiralo u večernjim satima Velike srijede, Velikog četvrtka i Velikog petka. Upravo, detaljnom analizom razvoja *jutrenje*, pronaći ćemo odgovor na dvojbe oko vremenskog održavanja molitve, a time i običaja *barabana*.

U Rimu u 9. st. svećenici i redovnici molili su *jutrenju* tijekom noći u Vazmenom trodnevlju samo u ranim jutarnjim satima na Veliki petak i Veliku subotu. Početkom drugog tisućljeća, uz sudjelovanje ostalih vjernika, počinje moljenje *jutrenje* u sva tri vazmena dana. Do 13./14. st. molitva se prakticirala u ranim jutarnjim satima na Veliki četvrtak, Veliki petak i Veliku subotu, ali od tada ona se počinje moliti prethodnu večer.²⁰

Zbog predugog trajanja molitve u koju su sada bili uključeni i vjernici, osobito članovi bratovština, molitva *jutrenje* je prebačena u večernje ili popodnevene sate prethodnog dana, konkretno na Veliku srijedu, Veliki četvrtak i Veliki petak.²¹ Budući da je dan kod Židova, a to su kasnije preuzeli i prvi kršćani, započinjao u večernjim satima prethodnoga dana, a završavao zalaskom sunca dotičnoga dana, ovom praksom se nije kršio propis moljenja dnevne molitve dotičnog dana. Svakako, završetak obreda trebao je biti u večernjim satima, te se vodilo računa da obred koji je započinjao u popodnevnim satima prethodnog dana završi po zalasku sunca. Osim toga, i sam običaj *barabana* trebao se odvijati u potpunom mraku, što svakako nije bilo zanemarivo.

Prebacivanjem *jutrenje* u Vazmenom trodnevlju na večer prethodnog dana, pjevanje psalama i čitanja postaje tako privilegij ne samo svećenika i redovnika, već i članova bratovština ili kojeg drugog uglednog župljanina koji je znao dobro pjevati. Nije se više molilo isključivo u kuru već i u crkvi, a predvoditelji i pjevači bili su smješteni oko oltara. Sve ove liturgijske i organizacijske promjene su utjecale i na samu strukturu molitve.

¹⁹ Usp. P. SIFFRIN, 449.

²⁰ Usp. *isto*.

²¹ Usp. G. MASCIA, 63.

3. Struktura jutrenje: moljenje psalama/čitanja, obred svijeća, običaj barabana

U *Rječniku katoličke enciklopedije* navodi se da je praksa *jutrenje*, zajedno s obredom svijeća u Vazmenom trodnevlju, bila poznata već u 9. stoljeću, te da buka na kraju molitve nije bila ništa drugo nego znak završetka molitve koji je davao starješina ili predsjedatelj kora i to udaranjem brevijara o klupu. Isti autor naglašava da je struktura *jutrenje* u Vazmenom trodnevlju u 15. stoljeća uključivala molitvu svetopisamskih i otačkih čitanja, obred gašenja svijeća i običaj stvaranja buke. Biblijska su čitanja bila iz Starog zavjeta (psalmi i lamentacije proroka Jeremije) i Novog zavjeta (poslanice sv. Pavla), a otačka su sadržavala komentare svetih otaca (npr. sv. Augustina). Nakon svakog čitanja slijedio je *odgovor (responzorij)*, kratki otpjev preuzet iz evanđelja po Mateju i Knjige mudrosti.²²

Jutrenja je uključivala »tri noćnice«, svaka je imala 3 psalma i 3 »štenja«, a nastavljalo se s »pohvalama« koje su sadržavale 6 psalama. Obred je završavao moljenjem Zakarijine pjesme *Blagoslovljen Gospod Bog Izraelov* i psalmom *Smiluj se meni, Bože*. Molitve Očenaš, Zdravo Marijo i Vjerovanje molile su se potihom, a bilo je izostavljeno moljenje Slava Ocu na kraju svakog psalma, što je inače bila praksa.²³

Za vrijeme molitve bile su upaljene svijeće na »trijangulu« i na glavnom oltaru. Upaljene svijeće za vrijeme *jutrenje* na Veliki petak i Veliku subotu se spominju u Rimu već 831. godine, međutim nema spomena o praksi gašenja svijeća. Svijećnjak u trokutnom položaju, »trijangul«, i praksa gašenja svijeća spominju se tek tijekom 14. stoljeća.²⁴ U Južnoj Italiji, u mjestu Sessa Aurunca, za spomenuti svijećnjak, uz termin *candeliere triangolare*, koristio se i termin *saetta* (tal. *saetta* – strijela, munja).²⁵ Upaljene svijeće na svijećnjaku, počevši od dna, redom su se gasile nakon svakog otpjevanog psalma/čitanja. Za vrijeme pjevanja zadnjeg psalma *Smiluj se meni, Bože* gasilo se i šest svijeća na glavnom oltaru. Svijeća na vrhu »trijangula« nije se gasila već bi se, nakon otpjevanog pokorničkog psalma *Smiluj se meni, Bože*, upaljena nosila tj. skrivala iza oltara da bi u crkvi nastao potpuni mrak. U potpunom mraku u crkvi bi tada nastao žamor i buka, tj. upriličivao se običaj *barabana*. Nakon kratkog vremena predsjedatelj obreda bi ponovno donio upaljenu svijeću na svijećnjak, kao simbol Krista uskrsloga. Na Veliku srijedu vjernici bi se zadržali još neko vrijeme u crkvi, te bi u tišini bez otpusta odlazili kućama. Na Veliki četvrtak i Veliki petak narod bi nastavio sudjelovati u drugim pobožnostima poput pjevanja Gospina plača i procesija.

²² Usp. P. SIFFRIN, 449.

²³ Usp. *Oficij Velike nedilje*, 45-88.

²⁴ Usp. P. SIFFRIN, 449.

²⁵ Usp. P. PERROTTA, 45; Pužar, Car-Mihec, 43.

Broj svijeća ovisio je o broju čitanja. Najstarija praksa je podrazumijevala 15 čitanja i 15 svijeća, ali nije poznato podrijetlo i značenje takve prakse.²⁶ U Italiji je prevladavalo tumačenje da 15 svijeća simbolizira jedanaest apostola i tri Marije, a svijeća na vrhu Isusa, dok je trokutasti svijećnjak simbolizirao Presveto Trojstvo. U pokrajini Molise i u Belveder Maritimi koristio se svijećnjak od 13 svijeća, a gašenje svijeća simboliziralo je dvanaest apostola koji su napustili Isusa, dok je trinaesta svijeća predstavljala Isusa.²⁷ I u Njemačkoj susrećemo isti broj od 13 svijeća koje su simbolizirale 12 apostola i Isusa, ali i tumačenje da trinaesta svijeća simbolizira Majku Isusovu koja nikada nije umanjila svoj ugled u Božjim očima.²⁸ U Sessa Aurunci u Južnoj Italiji postoji tumačenje da svijeće i njihovo gašenje simboliziraju Judinu izdaju, bijeg apostola, Petrovo nijekanje, tj. sve ono negativno što se događalo u trenutcima Isusove muke i smrti.²⁹ Kod nas, koliko je meni poznato, postoji samo na otoku Hvaru i to literarno tumačenje da svijećnjak s 13 svijeća predstavlja dvanaest apostola i Majku Kristovu koja je »stajala pod križem, i kad je On bio mrtav«.³⁰

4. Baraban i njegovo značenje u vjerničkoj i kulturnoj praksi

U *Liber usualis*, odnosno crkvenoj službenoj knjizi, koja je bila u upotrebi do liturgijskih reformi obreda Velikog tjedna i do Drugoga vatikanskog koncila, bilo je propisano da se na kraju *jutrenje* u Vazmenom trodnevlju priredi malo udaranja i buke (*Sit fragor et strepitus aliquantulum*). Ali, čini se da se sve do 12. st. ta praksa udaranja i šibanja po klupama, za koju se u Dalmaciji ustalio naziv *baraban*, ne spominje u *jutrenji* u Vazmenom trodnevlju.³¹

Njemački etnolog Moser navodi da se praksa udaranja po klupama susreće u 15. i 16. stoljeću.³² Zanimljivo je primijetiti da je to razdoblje kada se Crkva žestoko bori protiv bičevalaca, koji su se u Katoličkoj crkvi pojavili u drugoj polovici 13. stoljeća. Bičevaoci (flagelanti, battuti, verberatores, vattenti) bili su poznati po samobičevanju tijela, osobito za vrijeme procesija u Velikom tjednu. Motivi bičevanja bili su dvostruki: poistovjećivanje s bičevanim Isusom i

²⁶ Usp. P. SIFFRIN, 449.

²⁷ Usp. *isto*, 449-450.

²⁸ Usp. R. SCRIBNER, 56.

²⁹ Usp. <http://www.settimsndsnts.com> (30.10.2009).

³⁰ Rajmund KUPAREO, *Baraban*, Zagreb, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 1943, 22.

³¹ Usp. P. SIFFRIN, 449.

³² Usp. H. MOSER, 143-156.

iskupljenje grijeha.³³ I u hrvatskim priobalnim mjestima, osobito po otocima, postojale su bratovštine bičevalaca.³⁴

Međutim, kakve veze ima samobičevanje članova bratovština sa šibanjem klupa za vrijeme odvijanja *barabana*? Giovanni Ciappelli u opisivanju običaja vezanih za Veliki tjedan navodi da su se članovi bratovština u večernjim satima na Veliku srijedu i Veliki četvrtak okupljali u svojim sjedištima ili po crkvama, gdje su pjevali pokorničke psalme, a zatim stvorivši tamu poput one za vrijeme *jutrenje* (*ufficio delle tenebre*), kolektivno se bičevali.³⁵ Tu povezanost bičevanja članova bratovština s molitvom *jutrenje* svakako nije zanemariva jer govori da su šibanje kao sastavni dio pobožnosti u Velikom tjednu prakticirale i bratovštine bičevalaca. Međutim, ne može se sa sigurnošću reći da je Crkva, kako bi iskorijenila bičevanje tijela, uvela praksu udaranja ili šibanja po klupama na kraju *jutrenje* kao spomen na bičevanje Isusa i okajavanje grijeha. Svakako, Ciappellijevo povezivanje bratovština bičevalaca s bičevanjem za vrijeme *jutrenje* ostavlja prostora za takva nagađanja, ali ono ima vrlo upitno znanstveno uporište.

Postoji također i tumačenje da je običaj stvaranja buke preuzet iz židovske tradicije gdje su u sinagogama vjernici stvarali buku na svako spominjanje imena ozloglašenog Amana, koji se u knjizi Esterinoj spominje kao oličenja zla. Na taj se način buka u obredu *jutrenje* povezivala sa zlom, tj. đavlom. Za tu tvrdnju imamo pokazatelj i u nekim talijanskim dijalektima gdje je sinonim za đavla bio *baraban*, dok se bučenje tumačilo kao tjeranje đavla iz svetoga prostora.³⁶ I u Hrvatskoj je pojam *baraban* bio sinonim za razbojnika, nitkova, propalicu, nevaljalca.³⁷

Za razliku od talijanskih, domaći nam izvori više govore o načinima na koji su se slavili *jutrenja* i *baraban*. U Slavoniji se *jutrenja* molila/pjevala na latinskom, dok se u priobalnim krajevima glagoljalo/pjevalo na staroslavenskom i hrvatskom jeziku. Zanimljivo je primijetiti da u Slavoniji, gdje se upotrebljavao latinski, u terminologiji i opisu obreda prevladava detaljno opisivanje priprema i tijek šibanja, dok se u Dalmaciji, uz opis običaja, posvećuje pozornost i praksi pjevanja i gašenja svijeća, što se može vidjeti u već citiranim izvorima.

Razlike u terminologiji pojma *baraban* koje susrećemo između hrvatskog sjevera i juga ne govore, dakle, o različitosti slavljenja običaja, već o socijalno-kulturološkom i političkom utjecaju na te krajeve. U primorskim krajevima

³³ Usp. Paolo TOSCHI, *Flagellanti*, u: *Enciclopedia Cattolica*, 5, Vatikan, 1950, 1439-1441; Emilio LAVAGNINO, *Flagellazione*, u: *Enciclopedia Cattolica*, 5, Vatikan, 1950, 1441-1443.

³⁴ Usp. Niko GJIVANOVIĆ, *Flagellanti* u našem primorju, *Glasnik skopskog naučnog društva*, 7-8 (1930) 193-196.

³⁵ Usp. Giovanni CIAPPELLI, *Carnevale e Quaresima: comportamenti sociali e cultura a Firenze nel Rinascimento*, Rim, 1997, 109-110.

³⁶ Gian Luigi BECCARIA, *Sicuterat. Il latin odi chi no nlo sa: Bibbia e liturgia nell'italiano e nei dialetti*, Milano, Garzanti, 1999, 196-198; G. MASCIA, 66-77.

³⁷ Usp. A. KOVAČEC (ur.), *Hrvatski opći leksikon*, 72.

prevladavaju nazivi slični onima u Italiji (*baraban*, *batiscurio*), dok u sjevernim krajevima pojmovi *šibarina* i *šibanje* mogu se staviti u kontekst germanskog utjecaja.

Među raznim tumačenjima ovoga običaja, navodim Gavazzijevo tumačenje prema kojem je ovaj običaj, kao znak pomlađivanja, analogan šibanju djece i mladih na Dan nevine dječice (28. prosinca).³⁸ Njegovo tumačenje treba uzeti sa zadržkom, kao što upozorava i etnologinja Jasna Čapo Žmegač.³⁹ Istina, u opisivanju obreda Velikog tjedna i običaja u našim krajevima susrećemo simbolička značenja vezana za pomlađivanje i proljetno buđenje prirode. Tako npr. u Vođincima »nakon obreda, naime, ostatci šiba su se pokupili, nosili doma i zaboli u vrtu, najčešće uz mladi češnjak«. ⁴⁰ U Retkovcu u Slavoniji šibe su se nosile na blagoslov na Cvjetnicu te se potom koristile za šibarine u Vazmenom trodnevlju.⁴¹ I u Karojbi, u Istri, blagoslovljenim maslinovim grančicama na Cvjetnicu, »pastiri su na Veliki petak gonili ovce na pašu, lagano ih udarajući i vjerujući kako to pomaže da se bolje janje, imaju više mlijeka i da bi janjci dobro napredovali«. ⁴² U okolici Trogira »te su se šibe poslije bacale pod krevet protiv gamadi. Šibe su mogle biti i išarane (od smrdelja), a vjeruje se, tko takvu donese kući s *barabana*, da će se u toj kući roditi žensko dijete. Pastiri često spremaju te šibe i njima gone blago.«⁴³

Bilo bi dakle pogrešno isključivati narodna vjerovanja kao i simbolička značenja pojedinih običaja ili blagoslovljenih predmeta. Ali, u etnografskim istraživanjima ili u nedovoljnom poznavanju vjerskih pobožnosti i korištenju predmeta u njima, postoji opasnost da se ta narodna vjerovanja uzmu kao mjerodavna, a time i neutemeljeno naglase. Ipak, prevladava opće uvjerenje prema kojem su se šibama *barabana* prvenstveno pripisivale nadnaravne moći, ali samo ako je to bilo shvaćeno u kontekstu spomena na bičevanog Isusa i na korizmu poruku kršćanima, tj. okajavanje grijeha i činjenja pokore.⁴⁴ Tako shvaćene šibe su se nosile u procesijama u Vazmenom trodnevlju ili čuvale po kućama kao opomena i podsjetnik na dobro vladanje. Prema mom mišljenju blagoslovljene grančice na Cvjetnicu imaju povezanosti s buđenjem prirode i pomlađivanjem, dok mladice (šibe) koje su se koristile za običaj *barabana* treba stavljati u kontekst bičevanja i Isusove muke i smrti. Možda i kao pod-

³⁸ Usp. Milovan GAVAZZI, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Zagreb, Hrvatski sabor kulture, 1991, 26-27, 192-193.

³⁹ Usp. J. ČAPO ŽMEGAČ, 92.

⁴⁰ Manda SVIRAC, Josip PLAVŠIĆ, *Vođinci. Vrijeme-ljudi-događaji*, Vođinci, Rkt. župni ured Kraljice svete Krunice, 2009, 128.

⁴¹ Usp. J. ČAPO ŽMEGAČ, 92.

⁴² Josip MILIČEVIĆ, *Narodni život i običaji na otoku Braču*, *Narodna umjetnost*, 11-12 (1975) 232.

⁴³ K. ŠKODA, M. DRŽIĆ, 75.

⁴⁴ Usp. R. KUPAREO, 22; Zorica RAJKOVIĆ, *Običaji otoka Zlarina*, *Narodna umjetnost*, 18 (1981) 239; Svjedočanstvo N. Skroze (vidi dolje tekst).

svjesni ili nesvjesni vjernički prosvjed protiv toga što su ljudi izabrali notornog razbojnika, Barabu, umjesto Isusa, pa onda i kao izljev bijesa protiv društvene nepravde koju su morali podnositi.

Zasigurno su, međutim, dramaturški i scenski elementi običaja pridonijeli tome da je on uz duhovno-mistični doživljaj, malo pomalo dobivao zabavne karakteristike, osobito kada su u stvaranju buke i šibanja inicijativu preuzimali mladi. Mladenačka zabava je uz stvaranje buke i šibanje klupa uključivala i međusobno šibanje, tako da su najčešće mladići šibali djevojke. Pismeni i usmeni izvori u opisivanju cijelog obreda obiluju tim opisima, što upućuje na zaključak da je uoči svoga nestanka taj običaj, a time i obred, bio poprilično osiromašen u svom tradicionalnom duhovnom značenju i sveden na puku zabavu. Stoga ne čudi da je takav proces degradacije i duhovnog osiromašenja obreda naveo župnike da rado, a u skladu s liturgijskim reformama obreda Velikog tjedna početkom druge polovice 20. st., taj običaj izbace iz vjerske i crkvene prakse.⁴⁵

U nekim europskim zemljama običaj je i puno ranije, već tijekom 16. stoljeća izgubio na svojoj duhovnoj simbolici, tj. proživljavanju Isusove agonije, te je unutar katoličkom reformacijom u njemačkim zemljama bio premješten u izvancrkvene prostore, a stvaranje buke se tumačilo kao tjeranje Jude.⁴⁶ U Leipzigu se »tjeranje Jude« nastavljalo i u jutarnjoj procesiji na Veliku subotu, tako što bi djeca pjevajući pjesmu *Judaslied* ismijavali Spasiteljeva izdajicu, a na završetku pjesme nastala bi velika graja i vika.⁴⁷ U Italiji krajem 1960-tih zadržala se praksa da dječaci drvenim instrumentima prave buku u crkvi na kraju obreda *jutrenje*, te bi potom izlazili iz crkve nastavljajući stvarati buku po mjestu.⁴⁸ I u našim krajevima susrećemo praksu bučenja u crkvi drvenim instrumentima, tj. škrebetaljkama, ali ne i praksu stvaranja buke izlaženjem iz crkve nakon završetka *jutrenje*. Kod nas se, što je inače bila praksa u Katoličkoj crkvi dok su zvona bila »zavezana« u Vazmenom trodnevlju, pozivalo u crkvu na vjerske obrede drvenim instrumentima (škrebetaljkama). Kako se škrebetanje nije moglo čuti na dalekim udaljenostima, djeca su prije samog početka svakog obreda odlazila na ulice i tri puta pozivala na obrede.⁴⁹ Zanimljivo je da su pritom dovikivali »prvi baraban«, »drugi baraban«, »treći baraban« ili »prvi na ficij«, »drugi na ficij«, »treći na ficij«.⁵⁰

Tematski, dakle, stvaranje buke obilježava odvijanje običaja u gotovo svim krajevima, ali se razlikuju načini stvaranja buke. Tako talijanski pjesnik Raffa-

⁴⁵ Usp. J. Marković, 27; J. Milićević, 450; svjedočanstvo J. Anzulović (vidi dolje tekst).

⁴⁶ Usp. H. MOSER, 152.

⁴⁷ Usp. R. Scribner, 56-57.

⁴⁸ Usp. G. Mascia, 35-41.

⁴⁹ Usp. Alojzije RAGUŽIN, Punat, knjiga 2., u: *Krčki zbornik*, 24 (1991) 247; Jerko BEZIĆ, *Folklorna glazba otoka Zlarina*, *Narodna umjetnost*, 18 (1981) 27-148, 70; J. MILIĆEVIĆ, 450.

⁵⁰ Usp. Livija MILIĆ, *Uskrсни običaji u Splitu i bližim lokalitetima*, *Ethnologica Dalmatica*, 4-5 (1995/1996), 142; svjedočanstvo J. Anzulovića (vidi dolje).

ele Capriglione (1874-1921) u svome neobjavljenom djelu *La Settimana Santa a Santa Croce di Magliano* navodi da se za vrijeme običaja »stvorila velika buka, lomljivina gotovo poput potresa, kao da se crkva urušavala. Dječaci su buku stvarali vikom i drvenim instrumentima (calascioni, raganelle, tricche-tracche); jedan je štapom udario po stolu za mrtve; drugi je udario kamenjem po klupi; a onaj s čekićem, udario je po ulaznim vratima kao da ih je htio razbiti; a one koji su udarali nogama i rukama ne mogu se ni nabrojiti«. ⁵¹ U mjestu Belvedere Marittimo buka (terremoto) je uz drvene instrumente (macinili, tocca-tocca, tric-trac, tromba, catene, firri) stvarana i udaranjem dlanovima po klupama ili bi pojedinci više puta dizali klupe pa ih naglo puštali. ⁵² I u Njemačkoj buka se stvarala kamenjem. ⁵³ Kod nas spominjanje kamenja i njegovu simboliku nalazimo u Kupareovu literarnom opisu: »Tama je u crkvi. Katici se činilo, da mnoštvo udara kamenjem po njoj kao po onoj grješnici iz Evandjelja.« ⁵⁴

Interpretaciju običaja *barabana* u mjestima diljem Hrvatske, kako smo već djelomično vidjeli, donose različit slijed održavanja običaja, ali također sadrže literarno i etnografski zanimljive elemente. U Slavoniji se tumačilo da šibanje simbolizira osvetu Židovima koji su bičevali Isusa, ⁵⁵ u Bosni batinanje Jude. ⁵⁶ U Otoku u Slavoniji postoji i pučko objašnjenje da šibama tuku posna jela, a ne Spasitelja, »prvi dan tuku kiselicu, drugi dan gra', a treći kupus«. ⁵⁷ U Dalmaciji se šibalo razbojnika Barabu ⁵⁸ ili je to bio spomen na udarce koje vojnici izbrojiše Isusu. ⁵⁹ Šibanjem se tjerala korizma i bičevalo Iruda. U Novigradu kod Zadra bilježimo da se smjelo udarati samo tri puta, a »ko šapon udre više od tri puta, taj šiba Isusa«. ⁶⁰

Na Krku i u Istri šibanje i buka se stvarala udaranjem rukama i drvenim batom po klupama i pljeskanjem, ⁶¹ u Slavoniji šibanjem po klupama i po podu, ⁶² u Dalmaciji udaranjem rukama i šibama po klupama i po podu te

⁵¹ Vidi u: G. Mascia, 106.

⁵² Usp. F. LIPORACE, *Le tradizioni*, <http://www.belvederemarittimo.com/link12.htm> (12.12.2009).

⁵³ Usp. H. MOSER, 143.

⁵⁴ R. KUPAREO, 26.

⁵⁵ Usp. J. MARKOVIĆ, 56; M. SVIRAC, J. PLAVŠIĆ, 128.

⁵⁶ Usp. A. KRISTIĆ, 136.

⁵⁷ Josip LOVRETIĆ, *Otok. Narodni život i običaji*, Vinkovci, Kulturno informativni centar »Privlačica«, 1990, 315.

⁵⁸ Usp. Ivo FURČIĆ, *Narodno stvaralaštvo Šibenskog područja*, Šibenik, Muzej grada Šibenika, 1984, 32; Livio MARIJAN, *Veliki tjedan u Običajniku župe Svetog Petra i Pavla u Velom Ižu iz 1905. godine*, u: Jozo ČIKEŠ (ur.), *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture I.*, Zagreb, Udruga Pasijska baština, 1999, 22.

⁵⁹ Usp. R. KUPAREO, 22.

⁶⁰ Svjedočanstvo J. Anzulovića (vidi dolje).

⁶¹ Usp. A. RAGUŽIN, 247-248.

⁶² Usp. J. Čapo Žmegač, 91; M. Svirac, J. Plavšić, 128.

pljeskanjem,⁶³ a u Novigradu kod Zadra i po ogradi od pjevališta i ulaznim vratima.⁶⁴

Šibe su se izrađivale od različitih stabala: u Dalmaciji su se radile od šipka, smokve, drena,⁶⁵ a u Novigradu kod Zadra i od koka ili žutog pivčića,⁶⁶ u Istri od vinove loze i lješnjaka,⁶⁷ u Slavoniji od lijeske i vrbe,⁶⁸ u Srijemu od duda.⁶⁹ Obično su to bile mlade duge mladice koje su se ponekad i ukrašavale.⁷⁰ U Srijemu, u Tovarniku, izrada šiba se opisuje na sljedeći način: »Oguli se kora od štapa, osim jednog dijela na vrhu. Oguljena kora se savije od vrha prema dolje i još jednom u obrnutom smjeru tako da se dobije ukriženi ukras. Na đubrištu se zapali mokra slama, stavlja se prvo šiba na žar, pa na plamen. Skida se kožica i dobije ukriženi motiv tamno žuti ili smeđi na bijeloj podlozi. Namaže se slaninom da bude sjajan.«⁷¹

Za ilustraciju obreda *jutrenje* i običaja *baraban* donosim svjedočanstva iz šibenskog i zadarskog kraja koja nam opisuju dinamiku obreda, njihovu terminološku uporabu i značaj i to iz mjesta Šepurina na otoku Prviću te Novigradu kod Zadra. Svjedočanstvo su mi, nakon podužih razgovora o samoj temi, kazivači dali u pisanom obliku. Dosta slična svjedočanstva postoje i iz Zatona kod Šibenika, no njih sam već objavio⁷², pa smatram da je nepotrebno ponavljanje, kao i svjedočanstva s otoka Iža.⁷³

4.1. Šepurina na otoku Prviću

»Pojam *baraban* u prvom redu se koristio za običaj šibanja, ali se i cijeli obred (*jutrenja*) nazivao *baraban*. Tako su majke znale reći djeci kad su bila zločesta ili nemirna: 'Dobit ćeš *baraban*' ili 'Dat će ti otac *baraban* kad dođe', što je značilo da će ga mati ili otac išibati. Ali isto tako se je govorilo: 'Idemo na *baraban*' ili 'Sada će početi *baraban*', što je značilo da idemo na obred ili da će uskoro obred početi. Sam obred prakticirao se je u cijelosti do 70-tih

⁶³ Usp. J. Milićević, 45, Z. Rajković, 239; L. Milić, 142.

⁶⁴ Usp. Svjedočanstvo J. Anzulovića (vidi dolje).

⁶⁵ Usp. J. MILIĆEVIĆ, 45, Z. RAJKOVIĆ, 239

⁶⁶ Usp. Svjedočanstvo J. Anzulovića (vidi dolje).

⁶⁷ Svjedočanstvo Anđela Vale.

⁶⁸ Usp. J. MARKOVIĆ, 57; Stjepan KR PAN, *Narodna starina Gornjih Andrijevača*, Slavonski Brod, Brodski list – Radio Brod, 1990, 220; J. ČAPO ŽMEGAČ, 91; M. SVIRAC, J. PLAVŠIĆ, 128.

⁶⁹ Usp. Milana ČERNELIĆ, *Proljetni običaji u Hrvata*, u: Ž. OBAD (ur.), *Pisanica. Hrvatski uskršni običaji*, Zagreb, Otvoreno sveučilište, 1991, 33.

⁷⁰ Usp. L. MILIĆ, 142; J. ČAPO ŽMEGAČ, 91; M. SVIRAC, J. PLAVŠIĆ, 128; svjedočanstvo J. Anzulovića (vidi dolje).

⁷¹ M. ČERNELIĆ, 33.

⁷² Usp. D. NIMAC, 65.

⁷³ Usp. L. MARIJAN, 22.

godina, a onda u skraćenom obliku s prekidima u pojedinim godinama, te danas u skraćenom obliku i to samo na Veliki petak i Veliku subotu pred početak redovnih obreda.

Obredi su se održavali u Velikom tjednu i to u srijedu *jutarnja* Velikog četvrtka, u četvrtak *jutrenja* Velikog petka i u petak *jutrenja* Velike subote. Budući da su obredi prije koncila bili ujutro, to je na Veliku srijedu bila samo *jutrenja*, na Veliki četvrtak *jutrenja*, a zatim Gospin plač, na Veliki petak *jutrenja*, propovijed, dio Gospinog plača, procesija, a nakon povratka u crkvu pjevalo se »Ispovidajte se«, a zatim se isto tako pjevao »Blagoslov puka« i na završetku svega svećenik je dao blagoslov raspelom i otpustio narod. Samo šibanje je bilo vezano uz pjevanu *jutrenju*. Svaka *jutrenja* započinje s tri psalma i pripadajućim antifonama, zatim su tri čitanja (iz plača Jeremije proroka s pripadajućim antifonama), onda opet tri psalma pa tri čitanja (iz razlaganja sv. Augustina biskupa o psalmima), pa tri psalma, pa tri čitanja (Pavlove poslanice), pa se onda pjevaju pohvale koje se sastoje od pet psalama i nakon toga se pjeva psalam *Blagoslovljen Gospod Bog Izraelov* i na kraju svega psalam *Smiluj se meni, Bože*. Dakle, sveukupno bilo je šesnaest psalama i devet čitanja (naravno svi tekstovi su bili pjevani i to različitim napjevima). Šibama se udaralo po crkvenom podu i po klupama i time se željelo iskazati i šibanje, a ujedno stvoriti i buka koja se još pojačavala čegrtaljka.

Zašto se šibalo – teško mi je na to dati pravi odgovor, ali isto je bilo u skladu sa obrednikom Velike sedmice u kojem o. Petar Vlašić kaže slijedeće: 'Kad se dovrši molitva nastaje zamalo lupanje i štropot po crkvi: a tad se odmah iznese goruća svijeća sakrivena iza oltara, svi ustanu, te u muku izađu iz crkve'. Svijećnjak je bio u obliku trokuta i na njemu je bilo petnaest svijeća – sedam sa svake strane i jedna svijeća na vrhu. Pored toga, na pobočnom oltaru bilo je upaljeno šest svijeća. Nakon svakog psalma gasila se po jedna svijeća na svijećnjaku tako da se nakon otpjevanih četrnaest psalama ugasilo sve svijeće na svijećnjaku, osim one na vrhu. Nakon toga pjevao se psalam *Blagoslovljen* i nakon svake druge kitice gasila se po jedna svijeća na pobočnom oltaru. Dakle, nakon završetka pjevanja ovog psalma pogašene su sve svijeće, u crkvi se tada gase i kandila, ako su koja gorila, uzima se zadnja svijeća s vrha svijećnjaka i sakrije se iza oltara. Svećenik u albi dolazi pred Božji grob, klekne i započne pjevati: »Isukrst posta za nas poslušan sve do smrti, i to smrti na križu.« Kad svećenik započne svi kleknu, a kad završi tiho se moli Očenaš. Nakon toga u potpunom mraku otpjeva se psalam *Smiluj se meni, Bože*. Kad psalam završi svećenik bez 'Pomolimo se', pjeva: 'Pogledaj, molimo Gospode, na ovu obitelj tvoju, za koju Gospod naš Isukrst nije se ustezao predati se u ruke zlotvora i podnijeti muku križa.' I na to tiho dodaje: 'Koji s tobom živi i kraljuje u jedinstvu Duha Svetoga, Bog po sve vijeke vijeka. Amen.'

Kad se dovrši molitva, nastaje zamalo lupanje i štropot po crkvi: a tada se odmah iznese goruća svijeća skrivena iza oltara, štropot prestaje, svi ustanu,

te u muku izađu iz crkve. Šibala su uglavnom djeca i mladi, ali i poneki stariji, a isto tako neki od njih su okretali čegrtaljke. Šibalo se po podu crkve i po klupama, a crkveni odbornici su vodili računa da djeca i mladi ne bi ulazili u crkvu s predebelim šibama (toljagama), čime bi eventualno mogli oštetiti klupe.«⁷⁴

4.2. Novigrad kod Zadra

»U zapisu iz 1905. godine župnik Novigrada navodi: 'U sridu, četvrtak i petak na večer služba s barabanom, na šest sati početak uz pjevanje sv. oficija.' Na Veliki petak 1920-tih djeca su sa *čvrčaljkan* obilazila mjesto istim putem kuda su se kretale i sve procesije uz *čvrćenje* uzvikivala su: 'Ovo je prvi na ficije (oficij).' Običaj se prakticirao do 1975. godine i to na Veliku sridu, Veliki četvrtak i Veliki petak navečer. U srijedu i četvrtak služba s pjevanjem oficija održavala se je na početku obreda, a na Veliki petak neposredno prije procesije.

U starije vrijeme pjevao se cijeli oficij od petnaest psalama, a od 1950-tih pjevalo se je devet psalama, a nakon Drugog vatikanskog koncila sedam. Šiba kojom se šibalo nazivala se *šop*. Izrađivala se je od *koka* ili *žutog pivčiča*, redovito se je gulila kora – *deljala* nožem, a ručica bi se ostavila neoguljena ili su se na neoguljenoj kori rezbarili različiti znakovi. *Šopovima* se udaralo po podu crkve (u dijelu između prezbiterija i prvog reda klupa), po *bancima* – klupama te po ogradi od pjevališta. Tuklo se je i po ulaznim vratima od crkvenog dvorišta, samo da se proizvede što veća buka. Bilo je velikih šopova od koka s kvrgama, koje su *sakreštani* redovito oduzimali obilazeći po crkvi dok su se još gasile svijeće na stalku. *Baraban* su tukla i muška i ženska djeca, a šop se posebno pripremao i rezbario nekoliko dana ranije i to određeno s kojim će se *tući* u koju od tri večeri. Bilo je dopušteno udariti tri puta po *banku*, govorilo se je: 'Ko šopon udre više od tri puta, taj šiba Isusa.' To se nije poštivalo. Trokutasti stalak – *trijangul* – s petnaest svijeća postavljao se je u prezbiteriju ispred velikog – glavnog oltara. Palilo se je još šest svijeća na glavnom oltaru.

Dok su se pjevali psalmi najprije su se gasile svijeće na oltaru, a potom i na stalku. Naizmjenično se gasilo svijeću najprije s desne strane, potom s lijeve i tako redom do vrha. Središnja goruća svijeća se skidala i sklanjala u sakristiju. Kada je nastala tama počeo se tući *baraban*. Od 1950-tih *sakreštan* bi svećeniku dodao središnju svijeću s kojom bi on učinio znak križa, nakon čega se *tuka baraban*, a nakon Koncila, središnja goruća svijeća je ostajala na stalku.«⁷⁵

⁷⁴ Svjedočanstvo Nevena Skroze.

⁷⁵ Svjedočanstvo Jadrana Anzulovića.

Zaključak

U ovom povijesnom, etnološkom i etimološkom pregledu razvoja i prakse običaja *barabana* i moljenja *jutrenje*, vidljivo je da su crkvene i društvene promjene utjecale na njihovu strukturu i vremensko održavanje (dane i sate). Izvorno, običaj i molitva su cjelina, što je vidljivo i iz naziva koji tumače sam običaj, tj. u cijeli je obred bila uključena molitva psalama, obred svijeća i stvaranje buke. Simbolička tumačenja kao i mnogobrojni nazivi ukazuju na lokalne posebnosti, ali i rasprostranjenost običaja koji se uvijek shvaćao u kontekstu kršćanskog spomena muke i smrti Kristove u Vazmenom trodnevju. Iako na prvi mah izgleda da je običaj šibanja kao zabava mladih prevladala nad drugim događanjima u obredu, i pisani i usmeni izvori nam govore da se pridavala velika važnost svim elementima obreda, osobito u južnoj Hrvatskoj.

Isticanju razlika u prakticiranju običaja *baraban* između hrvatskog sjevera i juga, svjedoče nam o bogatstvu, ali i o različitosti tradicije koje su na sjeveru bile pod germanskim utjecajem, a u južnim predjelima pod talijanskim.

Na temelju saznanja iznesenih u ovom radu, može se postaviti pitanje je li i kako je opravdano obnavljanje kako cijelog obreda *jutrenje* tako i samog običaja *baraban*, a time ćemo i dati odgovor na postavljeno pitanje u uvodnom dijelu: »Mi bismo to obnovili, ali se ne sjećamo svih detalja.«

U Italiji u zadnjih 15-ak godina postoji tendencija obnavljanja *jutrenje* u Vazmenom trodnevju (*ufficio delle tenebre*), i to u večernjim satima na Veliku srijedu. Cijeli obred traje oko 45 minuta gdje se pjevaju/čitaju psalmi, obično u izvedbama profesionalnih zborova, a izvode se kompozicije psalama na latinskom poznatih skladatelja iz prošlih stoljeća. Obred sadrži, uz pjevanje psalama, gašenje svijeća te umjereno stvaranje buke gdje većina sudionika ipak kleči i meditira.

Nema razloga da se možda, kao u Italiji, *jutrenja* u Vazmenom tjednu ne prakticira i u našim krajevima, osobito u župama gdje postoji turizam i praksa pučkoga crkvenog pjevanja. Možda čak u nekoj crkvi na području župe koja ima više povijesnih elemenata i u kojoj se bogoslužje obavlja samo povremeno. Time bi do izražaja došao još više vjerski turizam, koji je kod nas malo zastupljen, ali se postupno sve više razvija. Pritom, polazeći od uloge tradicije u današnjem svijetu, ne smije se zanemariti koja je i kakva bila lokalna praksa u slavlju tog obreda. Kao što »hodanje za križem«, primjerice na Hvaru, ne može biti samo folklor, tako treba biti i u ovom slučaju.⁷⁶

Gledano s vjerske, pastoralne strane, trebalo bi poštovati današnje liturgijske propise i paziti da se sve odvija inicijativom ili uz suglasnost župnika. Uzimajući sve te činjenice sugerirao bih onima koji žele obnoviti obred da u

⁷⁶ Proučavanju duhovnosti obreda i običaja u Velikom tjednu na otoku Hvaru kapitalan doprinos dao je franjevac Bernardin Škunca svojom doktorskom disertacijom: *Štovanje Isusove muke na otoku Hvaru*, Crkva u svijetu, Biblioteka »Radovi« 5, Split 1981.

potencijalnoj revitalizaciji uzimaju u obzir mogućnosti sudjelovanja što većeg broja vjernika, ali isto tako paziti i na opasnost »prenatrpanosti« obredima i običajima u Vazmenom trodnevlju. Na Veliki četvrtak po mnogim župama zadržao se običaj pjevanja Gospina plača. Na Veliki petak neizostavne su procesije i obredi čašćenja križa. *Jutrenja*, danas Služba čitanja, mogla bi se, dakle, održavati u večernjim satima na Veliku srijedu, gdje bi uz vremensku jednosatnu ograničenost, trebalo zadržati pjevanje psalama i čitanja, kao i obred gašenja svijeća. To bi ujedno bio dobar uvod u Vazmeno trodnevlje i obrede muke, smrti i uskrsnuća.

Sam običaj *baraban*, koji je kod nas prepoznatljiv više po šibanju, nego po stvaranju buke, trebao bi i dalje zadržati, ali ga treba prilagoditi današnjem vremenu. Jedan od sudionika trebao bi simbolično šibati po podu na vidljivu mjestu u crkvi, a »buku« stvarati i suvremenim instrumentima i medijskim pomagalima koja će poticati na molitvu i meditiranje o događajima koji se slave u Vazmenom tjednu, ali i na borbu protiv nepravde i zla u svakom obliku. Cijeli se obred ne bi smio pretvoriti u kazališnu predstavu i puku zabavu, već bi pjevanjem, bilo na staroslavenskom ili »po pučki« trebalo ujedno zadržati prepoznatljivu tradicijsku baštinu i duhovnu bit obreda.

Dragan Nimac

A historical and ethnographic analysis of the baraban customs in the officium tenebrae in the vigilies of Triduum sacrum before the liturgical reforms of Holy week, and its potential revitalization in contemporary culture and liturgical practice.

Summary

The author of the article has scientifically worked out the custom of *baraban* which has, until now, only been marginally investigated; he has also studied its relation to the Christian prayer of *officium tenebrae* (in Croatian *Jutrenja*) during the three days before Easter, which had been practiced in Croatian regions for the most part until the beginning of the 1970s. The ritual consisted of singing the psalms, blowing out candles and making noise, that is *baraban*, and the entire ritual process had rules even written in liturgical books. Numerous ethnographic records and story teller testimonies have shown that the custom had a rich terminological and ethimological background, including the multiple definitions of certain terms. The ritual used to, with its primarily spiritual and religious elements, presents the agony of Jesus' death in a theatrical way and in the same time it was simultaneously, perhaps more unconsciously, a protest against the choice of Barabbas, a hard-line evil criminal, in the place of Jesus, consequently a remonstration against the evil and injustice in the society. Social, cultural and political changes influenced the practice of celebrating the ritual, which can be seen in the differences between Croatia's north and south. During the course of history and over several centuries, the custom of flogging and making racket, the so-called *baraban*, had lost its originality and authentic meaning, and today is only known as a past folklore custom and entertainment element. The article can be of use to all those who wish to perform a more detailed investigation, or revive this custom at the local level.

Key words: baraban, flogging of Barabbas, Triduum sacrum, officium tenebrae,, singing of the psalms, blowing out the candles.

Smisao života je sâm život, shvaćen na određeni način

Smisao života nije rješenje nekog problema, nego pitanje određenog načina života. Tu ne govorimo metafizici, nego o etici. To nije nešto odvojeno od života, nego nešto što život čini vrijednim življenja – drugim riječima, to je određena kvaliteta, dubina, bogatstvo i intenzitet života. U tom smislu smisao života je sâm život, shvaćen na određeni način. Ta tvrdnja uglavnom razočara »prodavače« smisla života jer im se ne čini dovoljno tajanstvenom i uzvišenom. Zvuči istodobno previše banalno i previše egzotično. /.../ Pitanje o smislu života otima iz ruku klike stručnjaka ili poznavatelja i vraća ga u svijet rutinske svakodnevice. Opisujući Sina Čovječjeg koji dolazi u slavi, zajedno sa svim anđelima, da donese Posljednji sud, Matej u svom evanđelju priprema temelj upravo za takav antiklimaks. Unatoč svim standardnim stilskim figurama, ispostavlja se da je spas duše nešto neočekivano prozaično – treba smo dati hrane gladnome,, vode žednome, pružiti dobrodošlicu neznancu i posjetiti zatvorenika. Nema nikakvog «religijskog» glamura ili aure. Svatko to može učiniti. Ispostavlja se da ključ svemira nije neko epohalno otkriće, nego nešto što mnogo pristojnih ljudi ionako čini, praktično ne razmišljajući o tome. Vječnost nije u zrcu pijeska nego u čaši vode. Svemir se okreće oko skrbi za bolesne. Kada tako postupate, sudjelujete u ljubavi koja je stvorila zvijezde. Živjeti na taj način ne znači samo imati život nego imati ispunjen i bogat život.

Takvo djelovanje poznato je kao *agape* ili ljubav – i nema nikakve veze s erotskim osjećajima, pa čak ni s osjećajem privrženosti. Zapovjed koja nam nalaže da volimo sasvim je neosobna: prototip je ljubav prema neznancima, a ne prema onima koje želite ili im se divite. To je praksa ili način života, a ne stanje svijesti. Nije povezano s toplinom oko srca ili s bliskim odnosima. Je li ljubav dakle smisao života? U svakom slučaju je omiljeni kandidat popriličnog broja pronicavih promatrača, o umjetnicima da ne govorimo. Ljubav je slična sreći u tome što se doima kao polazni termin, kao cilj sam po sebi. Kao i sreća, čini se da je dio naše prirode. Teško je reći zašto biste se trudili dati vode žednome, tim više ako znate da će ionako umrijeti za nekoliko minuta.

Terry Eagleton, *Smisao života*, prev. Martina Čičin-Šain, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2008, 106-108.